



<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Medier i historieundervisningen: Historiedidaktisk forskning i praktiken*.

Citation for the original published chapter:

Spjut, L. (2016)

Historieundervisning i samtidens tjänst: En jämförelse av svenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939.

In: Anna Larsson (ed.), *Medier i historieundervisningen: Historiedidaktisk forskning i praktiken* (pp. 95-111). Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-118155>

HISTORIEUNDERVISNING I SAMTIDENS TJÄNST: EN JÄMFÖRELSE AV SVENSKA OCH FINLANDSSVENSKA LÄROBÖCKER 1866–1939

Lina Spjut

Idag växer åter nationalismen i Europa. Gränser skapas mellan länder och gentemot andra världsdelar. Gränsskapande och befastande av befintliga gränser är grundläggande inom ett nationalistiskt synsätt, såväl geografiska gränser som etniska.

När nationalismen växte fram vid franska revolutionens slut var Europa i gungning och så även Sverige. Från att ha innefattat båda sidorna om Bottenhavet genomgick kungariket Sverige en riksklyvning 1809, och delades i två länder, Sverige och Finland. I de båda rikshalvorna levde sedan generationer tillbaka både svenskar och finnar. I den studie som redovisades i licentiatavhandlingen *Den enwise bonden och Nordens fransmän* och som detta kapitel utgår ifrån, undersöktes hur dessa två etniska grupper beskrevs i svenskspråkiga läroböcker i Sveriges och Finlands folkskolor 1866–1939.¹ Även läroböckernas beskrivningar av den gemensamma historien och relationen mellan svenskt och finskt studerades.

Utgångspunkten i licentiatavhandlingen är att läroböcker ska ses som en del av samhället, både som en förmedlande del vilken är påverkad av sammanhanget de skrevs i, men också som en del som påverkar kommande samhällen. Förändringar i läroböckerna visar därigenom även på förändringar i samhällets syn på det undersökta, i detta fall etnicitet och historia.

I studien jämförs hur Sveriges och Finlands svenskspråkiga läroböcker i historia och geografi beskrivit svenska och

¹ Lina Spjut, *Den enwise bonden och Nordens fransmän: Svensk och finsk etnicitet, samt nationell historieskrivning i svenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939* (Umeå: Umeå universitet, 2014).

finska etniska grupper och den gemensamma historien under åren 1866–1939, då en nationell historieskrivning utformades. Syftet är att studera läroböckernas betydelse för definierandet av en nationell historia och en etnisk och nationell identifikation. Forskningsfrågorna undersöker:

- Vilka likheter och skillnader går att finna mellan beskrivningar av svensk och finsk etnicitet i de två ländernas läroböcker? Ser beskrivningarna lika eller olika ut beroende på om det är det egna landets, eller grannlandets etniska grupper som beskrivs? Vilka mönster av likheter, skillnader och eventuell förändring går att utläsa mellan de etniska grupperna över tid i de två länderna?
- Vid vilka historiska händelser och skeenden skiljde sig den svenska och den finlandssvenska historieskrivningen åt i läroböckerna? Om det skiljer, vad kan det bero på?

Metod och teoretisk ram

Insamlingen av läroböcker gjordes via sökningar i Libris och i Melinda där termer som ”lärobok”, ”historia” och ”geografi” användes för att spåra materialet. Alla läroböcker i de två folkskoleämnena listades för att sedan sorteras utifrån författare. Alla funna författare togs in i studien enligt principen av första tillgängliga utgåva inom undersökningsperioden. Författare som skrivit många upplagor togs in i studien med ca tjuugo års mellanrum eller om något för studien relevant skett mellan olika upplagor.² Studiens 105 läroböcker lästes i sin helhet och textpassager som berört befolkningens sammansättning, den gemensamma tiden eller relationer mellan svensk och finsk befolkning eller mellan länderna överfördes till särskilda citatlistor. Dessa citatlistor har sedan utgjort det faktiska källmaterialet.

Inför analysen av citaten sorterades de utifrån en modell byggd på kritisk diskursanalys.³ Det första som studerades var med vilken säkerhet något skrivits ut i en text, om det var med

2 Exempel på det kan vara en ny läroplan eller en utgiven paragosupplaga.

3 Studiens användning av kritisk diskursanalys har inspirerats av Norman Fairclough och hans modell med tre ramar av textanalys, diskursiv praktik och social praktik. Se ex. Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity, 1992), 78–96.

bestämmdhet eller om det fanns utrymme för andra tolkningar än den beskrivna. Vidare studerades användningen av objekt eller subjekt i en text, vem som står för handlingen och vem som påverkas mer passivt av den.⁴ I analysfasen fick läroboksförfattarnas bakgrund samt den samhälleliga kontexten runt vilka läroböckerna tillkommit och brukats agera ramverk. Här har händelser som rört synen på etniciteter, minoritetspolitik och relationer mellan länderna varit i fokus.⁵ Alla resultat granskades sedan i syfte att belysa om beskrivningar rörande etnicitet och historieskrivningen hade förändrats under studiens 74 år.⁶

För att kunna säga något om resultaten av analysen av de 105 läroböckerna behövs ett teoretiskt ramverk. I licentiatavhandlingen består det teoretiska ramverket av en förklarande begreppsapparat rörande etnicitet och nationalitet, samt deras relation till de gruppernas identifikation. Studien utgår från ett konstruktivistiskt synsätt där etnicitet anses vara inlärnt, något man blir. Grunden i etnicitetsbegreppet bygger på gränsdragningar och förhandlingar mellan olika etniska grupper.⁷ Kopplat till etnicitet är också stereotyper och den äldre benämningen ras. Dock ska dessa inte likställas. Ras kopplas till medfödda genetiska egenskaper och drag och stereotyper är andras generaliseringar av en grupp föreställda egenskaper.⁸

Som ett led i nationalismen söktes det nationella, vad som uppfattades som unikt för just den egna nationen. Folkdräkter, musik och mat lyftes fram som nationella och länder inspirerades av varandra. Det gjorde att föreställningar om andra nationers kultur kopierades och influerade det egna nationsbygget, något som gjorde att dessa nationella, skapade symboler

4 Enligt kritisk diskursanalys används begreppen *Modalitet* med sanning, tillåtelse eller intonation, samt *Transivitet* i licentiatavhandlingen. Fairclough (1992), 72–78, 158–162, 177–181.

5 Detta utgör den kritiska diskursanalysens diskursiva och sociala praktiker. Fairclough (1992), s. 78–96.

6 Att studera resultat över tid för att se mönster och förändringar görs intertextuellt.

7 Thomas Jutikkala, *Etnicitet och nationalism* (Nora: Nya doxa, 1998), 35–36, 44–47.

8 Karl-Olov Arnstberg & Billy Ehn, *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu* (Lund: LiberLäromedel, 1980), 9–10. Thomas Hylland Eriksen (1993), 35–36, 44–47.

liknade varandra. Trots det skapades nationella gränser mellan länder och etniska grupper.⁹

Vid tiden för undersökningen växte nationalismen fram i både Sverige och Finland, och den spelade en betydande nationsbyggande roll i länderna. Folket ansågs vara basen i nationen och ett nationellt språk och en nationell historia ansågs behöva definieras och spridas.¹⁰ För Finlands del var både den nationella historien och språket mer problematiskt än för Sverige med sin relativt homogena befolkning. Innan riksklyvningen 1809 var svenskan ämbetsmänna- och karriärspråket även i den finländska delen av riket.¹¹ Detta ledde till en språkstrid mellan förespråkare för svenska och finska språket (s.k. svekomaner och fennomaner), där också historieskrivningen inbegreps. Historien behövde, enligt fennomaner, särskiljas från den svenska krigs- och kungahistorien och en mer kulturhistorisk framställning med fokus på det finska folket växte fram.¹²

Folkskolans läroböcker och tidigare forskning

Idén att nationalismens ideal behövde spridas till befolkningen blev en integrerad del av den nationella folkskolan. Uppdraget var att sprida modersmålet och förmedla nationernas specifika drag, såsom exempelvis geografiska gränser och legitimerande historia.¹³ Läroböckerna blev en del av detta nationella sprid-

9 Thomas Hylland Eriksen (1993) och Patrik Hall, *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler* (Stockholm: Carlsson, 2000).

10 Hall (2000), 294–295; Anna-Riita Lindgren & Klaus Lindgren, ”Språkbyten bland ståndspersonerna i Storfurstendömet Finland”, i *Svenskt i Finland – finskt i Sverige. 1: Dialog och Särart, Människor, samhällen och idéer från Gustaf Vasa till nutid*, red. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2005), 256–257; Eric J. Hobsbawm, *Nationer och nationalism* (Stockholm: Ordfront, 1994), 150–151.

11 Sten Högnäs, *Kustens och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt folklymne* (Stockholm: Atlantis, 1995), 22; Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *Den finska historien*. Fjärde omarbetade upplagan. (Lund: Natur och kultur, 1973), 125–131.

12 Håkan Andersson, *Kampen om det förflutna: Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843-1917* (Åbo: Åbo akademi, 1979), 50–52.

13 Eric J. Hobsbawm (1994), 150–151; Göran Andolf, *Historien på gymnasiet – Undervisning och läroböcker 1820-1965* (Stockholm: Esselte Studium, 1972), 22–23, 62, 284–287; Fredrik Thisner, Henrik Edgren och Samuel Edquist, ”Sveriges historia”, i *Utbildningshistoria: en introduktion*, red.

ningsprojekt och kan därför idag användas som tidsdokument som skildrar dåtidens samhälle och influenser.

Johan Wickström har undersökt läroböcker under 1800-talet och fram till 1939. Han beskriver i sin avhandling att det finns ett brott 1868 gällande beskrivningar av invandring till Sverige. Före 1868 idkades en progressiv invandringskronologi där invandrade folkstammar beskrevs alltmer civiliserade ju senare de invandrade. Detta synsätt placerade svenska folkstammar på en högre civiliserad nivå än de finska eftersom finnarna levde i Skandinavien tidigare än svenskarna. Efter 1868 byttes denna strategi mot ett medvetet osynliggörande i läroböckerna av bland annat den finska folkstammen i Sverige, menar Wickström.¹⁴ Även Göran Andolf har beskrivit en förändring i läroböckerna runt 1870. Före 1870 beskrevs alla folk separat från varandra och alla folkslag ansågs ha något att förmedla eller lära ut, men efter 1870 beskrevs endast de folk som ansågs bidra till den västerländska kulturen.¹⁵

Ingmarie Danielsson Malmros har i sin avhandling identifierat narrativ om Sverige som förmedlats i svenska 1900-talsläroböcker. Gällande berättelsen om främlingen visar Sverige ett gott självförtroende som gästfria och Sverige målades fram som ett föredöme, skriver Danielsson Malmros. Hon menar också att aktörer genom historien tillskrivits ära just utifrån sin svenskhet.¹⁶

Kulturframställningar i läroböcker i geografi 1870–1985 är beskrivet i Lena Olssons avhandling. Hon visar att det framkom tydliga rasistiska föreställningar i läroböckerna. Grunderna för att räknas som ett kulturfolk var graden av bofasthet, skriftspråk, läs- och skrivkunighet, hantverksskicklighet, musik, teater, litteratur, konst och rättvisa lagar. Geografiläroböckerna likställde också kulturfolk med civiliserade människor och

Esbjörn Larsson och Johannes Westberg (Lund: Studentlitteratur, 2011), 38.

14 Johan Wickström, *Våra förfäder var bedningar: Nordisk forntid i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919* (Uppsala: Uppsala universitet, 2008), 290–301.

15 Andolf (1972), 168–170, 201–202, 230–232, 270–271, 280.

16 Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar* (Höör: Agering, 2012), 127–129, 236–237, 394.

naturfolk med ociviliserade, skriver Olsson.¹⁷

Finlandssvenska läroböcker från 2000-talet har studerats av Niklas Ammert med fokus på finlandssvenska läroböckers identitetsskapande bild. Läroböckerna visar på en ambivalent hållning med dels en gemenskap med Sverige och den svenska historien, dels en bild av Finland och det finska som det främsta.¹⁸

En jämförande studie av läroböcker från Sverige och Finland har Matti Similä gjort där han har undersökt och jämfört 1950-talets historieläroböcker från Sverige och Finland, både svensk- och finskspråkiga. Similä menar att finlandssvenska läroböcker överensstämmer väl med finska läroböcker, samtidigt som en stor andel svensk historia förmedlas, vilket gör att de samtidigt skiljer sig från de finska läroböckerna. Exempelvis beskrev svenska läroböcker freden i Fredrikshamn som en geografisk förlust, finska läroböcker målade fram en negativ bild av den gemensamma tiden, medan de finlandssvenska antog en mer positiv hållning. Rörande ålandskrisen antog de finska läroböckerna ett konfliktbetonat perspektiv, de svenska framhöll lösningen, som enligt dem skett i största samförstånd och på ett civiliserat sätt, medan de finlandssvenska antog ett inifrån-perspektiv.¹⁹

Licentiatavhandlingen *Den envise bonden och Nordens fransmän*, vilken detta kapitel baseras på, visar på en jämförelse mellan svenska och finlandssvenska läroböcker som inte gjorts tidigare. Den öppnar upp ett nytt läroboksforskningsfält med avseende på etnicitet och historieframställning i ett nationellt perspektiv.²⁰

17 Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i geografiläroböcker 1870-1985* (Malmö: Liber, 1986), 93, 112–123, 170–172.

18 Niklas Ammert, "Gemenskap och ambivalens: Finsk-svenska möten i finlandssvenska läroböcker i historia", *Historisk tidskrift för Finland* 94:1 (2009), 4, 19.

19 Matti Similä, "Svenskt och finskt i svenska och finska läroböcker", *Nya Argus*, 6 (2002), 108–110.

20 Spjut (2014).

Resultat - Etnicitet och historieskrivning ur två olika svenska perspektiv

Utifrån licentiatavhandlingen presenteras här de viktigaste resultaten av studien vilka fokuserade på etnicitet och historieskrivning ur ett svenskt och ett finlandssvenskt perspektiv.

Etnicitet och språk

Självbilden var god både från svenskt och finlandssvenskt håll. Den svenska etniska gruppen tillskrivs egenskaper som fredsälskande och kulturella, samt beskrivs vara Nordens fransmän, det senare för sitt artiga umgängessätt och sitt intresse för yttre ståt. Rasbiologiskt placerade läroboksförfattarna svenskarna högst, något som beskrivs via formuleringar om germanerna som tillhörande jordens skönaste folkslag.

Läroboksförfattarnas beskrivningar av den finska etniska gruppen i Sverige är delvis tudelade. Historieläroböckerna beskriver som regel inga finnar inom Sveriges gränser efter 1809. Bara en lärobok i historia av studiens alla 61, nämner att finnar levde inom Sveriges gränser vid författandet av läroboken. Geografiläroböckerna är i stället de läroböcker som beskriver den etniska sammansättningen av befolkningen.

Före 1809 skildras finnar som uthålliga, envisa, tappra och trogna Sverige. Flera författare hänvisar också till ett ordstäv som beskrivs bygga på den finska folkkaraktären; ”[...] envis som en finne”.²¹ Efter riksklyvningen försvinner alla aktuella händelser kopplade till Finland ur de svenska läroböckerna för att återkomma runt 1918, tiden för Finlands självständighet från Ryssland. Då beskrivs finnarna i Sverige som envisa på ett negativt sätt. De skildras som att envist hålla fast vid sitt språk och sina seder, detta trots en intensifierad försvenskning. ”[...] Befolkningen utgöres till större delen av finnar, vilka segt hålla fast vid sitt språk och sina seder. Den svenska befolkningen har

21 Lindholm (1898), 46; Erslev (1890), 78; Hult (1898), 41. Jämför även med Kalén (1891), Bergström (1907), Bergström (1928), Almquist (1909), Holmén, Thomée & Bruce (1922), Nordin II (1924), Lagerblad (1919) och Lagerblad (1921), vilka beskriver finnarna som envisa eller som ett segt och envist folk. Alla läroböcker redovisas i noterna enligt efternamn, år och sida. Fullständiga titlar och namn gällande lärobokskällorna finns i slutet som en del av Käll- och litteraturförteckningen

däremot nästan tappat bort sitt modersmål och talar istället finska.”²²

Finlands finska etnicitet beskrivs i de finlandssvenska läroböckerna utifrån sitt ursprung och sin stamtillhörighet. Finnarna delas upp i tavaster, karelare och savolaksare. Tydligt stereotypiserade drag och egenskaper tillskrivs finnarna, exempelvis beskrivs tavasten vara den äkta finnen: allvarsam, trög och envis, axelbred, stadig och med grova drag. Karelaren däremot anses vara mer lik svensken: lång och smärt och med sinne för dikt och resor. Savolaksaren beskrivs vara kvick att ge fiffiga svar och kunna många ordstäv.

Rasbiologiskt kopplar läroboksförfattarna ibland finnarna till mongoliska stammar men det finns ingen samstämmighet. Finnarnas ursprung var inte helt säkert, men i läroböckerna sammankopplas de med samer och de båda grupperna placeras långt under de svenska germanerna rasbiologiskt. Dessutom ses en tydlig koppling till kultur, där svenskarna beskrivs vara kulturella och civiliserade, medan finnarna skildras som okulturella och således på en lägre civiliserad nivå. Läroboksförfattaren Anders Hägerman skrev 1882 om germanerna att de stod ”[...] högst i utveckling och odling, samt blifver, hvart den kommer, herrskande öfver de andra. Till denna ras höra Europas inbyggare, med undantag af finnar och lappar.”²³ Ingen av läroböckerna nämner finsk kultur, istället används begreppet ”seder”²⁴. När svenska kulturyttringar nämns, beskrivs de däremot som ”svensk kultur”. Att svenskarna (germanerna) kopplas till kulturella folkslag stämmer överens med Lena Olssons kulturresonemang.²⁵

I de sammanhang där finlandssvenskar beskrivs i svenska läroböcker görs det utifrån deras egenskaper som svenskar. Finlandssvenske Nordenskiölds upptäckt av Nordostpassagen beskrivs bero på hans svenska vikingalynne enligt Carl Grimbergs lärobokstext:

[...] Vikingalynnet och äventyrslusten sitta djupt i svenskens sinne.

22 Bergström (1907), 56.

23 Hägerman (1882), 105.

24 Se exempelvis ovanstående citat i not 22; ”[...] Befolkningen utgöres till större delen av finnar, vilka segt hålla fast vid sitt språk och sina seder.”, Bergström (1907), 56.

25 Olsson (1986), 93, 112–123, 170–172.

Aldrig skulle ett så litet folk som vårt ha spelat en sådan roll i historien, om det icke varit så, att vi alltid längtat att pröva okända öden.²⁶

Även Topelius och Runebergs skaldande beskrevs vara tack vare deras svenska tungomål. Finlandssvenskarna skildras i de svenska läroböckerna som mer etniskt svenska än nationellt finländska. Intressant är att konflikter och problem mellan de två etniska grupperna beskrivs i termer av språk. Språkstrider, främst i Finland, men även i Sverige lyfts fram. Det är det finska språket i sig som skildras som hotfullt, inte den finska etniska gruppen. Vid freden i Fredrikshamn 1809 tilldelades Finland Ryssland och Sverige fick, förutom nesan att förlora en tredjedel av sin landmassa, Ryssland som direkt granne. Svenska statens rädsla för en eventuell samhörighetskänsla mellan finsktalande i Sverige och finnar i det ryska storfurstendömet Finland ledde till en vilja till försvenskning av finskspråkiga områden i Sverige. I läroböckerna märks detta i ett osynliggörande av finsktalande i läroböckerna från 1870 och framåt, vilket stämmer väl överens med vad Wickströms noterat.²⁷ Efter 1918 kan en tydlig markering av den pågående försvenskningen i finsktalande områden i Sverige ses i läroböckerna. "[...] Befolkningen utgöres till större delen av finnar, vilka segt hålla fast vid sitt språk och sina seder. I skolorna få de dock lära sig att tala och läsa svenska."²⁸

Historieskrivningen

Gällande historieskrivningen skiljer sig beskrivningarna av vissa händelser i den gemensamma historien avsevärt. Exempel på detta är skildringarna av kristnandet av Finland på 1100-talet, kung Håkans kröning 1362, klubbekriget 1599, anjalaförbundet 1788, freden i Fredrikshamn 1809 och ålandskrisen 1919-1921.

De finska stammarna som levde i Finland vid tiden för kristnandet beskrevs vara hedningar.²⁹ Ibland betecknas de också

26 Grimberg (1923), 330. Se även Grimberg (1935), 302.

27 Wickström (2008), 290-301.

28 Bergström (1928), 70.

29 Wiberg (1876), Ekelund (1868), Odhner (1870), (1875) och (1891), Åberg (1870), Kastman & Brunius (1877), Höjer (1897), Rydfors (1908), Brandell (1921), Koskinen (1873), Hallstén (1874), Melander (1876), författarlös

som vilda.³⁰ Båda kontexterna beskriver kristnandet som ett svenskt bidrag till Finland. Att finnarna kristnades påtalas under hela undersökningsperioden, men språkbruket blir mildare med tiden. Beskrivningar som ”kuvades” och ”tvingades till dop” omformuleras till ”bjöds dopet” allt eftersom. Det finns inget tydligt brott för förändringen utan de mildare beskrivningarna blir successivt alltmer vanliga längre fram i läroböckerna.

Håkans upphöjelse till medregent beskrivs mycket olika. Kung Håkans kröning ses i den finska nationella historieskrivningen som en viktig händelse eftersom det förklarades innebära att Finland blev ”(...) ett rikslandskap med samma rättigheter och skyldigheter som de gamla rikslandskapen.”³¹ Behovet att skapa en särskild nationell historieskrivning kan därför ses som orsaken till att denna händelse lyfts fram. Att Finland redan på 1300-talet hade erkänts vara viktigt för den nationella självbilden. I de svenska läroböckerna nämns händelsen i förbigående i två läroböcker,³² medan det beskrivs ingående i alla finlandssvenska läroböcker som behandlade 1300-talet.³³ I de finlandssvenska läroböckerna ses Håkan dessutom som medkonung, inte bara medregent.³⁴

Klubbekriget var sammankopplat med maktstriden mellan kung Sigismund och hertig Karl, senare Karl IX. Klubbekriget beskrivs inte i svenska läroböcker³⁵ medan de finlandssvenska

(1882), Mickwitz (1924).

30 Wiberg (1876), Ekelund (1868), Odhner (1870), (1875) och (1891) och Höjer (1897).

31 Schybergson (1939), 32–33.

32 Wiberg (1867), 34; Ekelund (1868), 45.

33 Detta finns beskrivet i alla finlandssvenska historieläroböcker utom i fyra; tre av dem (Melander I 1871, förf.lös 1882, Lindeqvist I 1932) har valt att behandla den äldre historien som allmän historia och således bara lämnat lite utrymme till Finlands, Sveriges och övriga Nordens historia. Den fjärde (Melander II 1871) inledde sin lärobok vid 1400-talet vilket är efter Österlands upphöjande 1362.

34 Håkan beskrevs som kung även av Nordmann (1892), 17 och (1905), 17; Magnusson (1897), 11; Vest (1906), 35; Wichmann (1908), 65–66; Soininen & Noponen (1912), 110–111 och (1921), 109. Att Håkan antys vara ensam kung skrevs av Hallstén (1874), 15, medan Ottelin (1926), 43 och Schybergson (1939), 32 beskrev honom som medkonung.

35 Här finns två författare som utgör ett visst undantag även om ingen nämner Klubbekriget i sig. Rosenberg skrev (1920, 152) att det varit oroligheter

läroböckerna genomgående betonar händelsens betydelse.³⁶ Klubbekriget beskrivs som ett bondeuppror mot adeln, med Klas Fleming i spetsen. Bönderna fick stöd av hertig Karl men de avrättades av Flemings män. Senare avled även Klas Fleming och när Karl IX slutligen tog makten avrättades flera adelsmän i Finland. Vem som vann kriget skildras olika beroende på tidsperspektiv. I ett kort perspektiv förlorade bönderna, men i ett längre vann de genom att maktförhållandena på landsbygden ändrades och adelsmännen förlorade en del av makten. Klubbekriget var en folklig kamp mot övermakten, men i ett fennomanskt perspektiv också en politisk kamp med en finsk identitet i centrum. Läroböckerna tar ingen direkt ställning i detta, men tydligt är att historien spelade en viktig roll i samtidens nationella självbild. Detta framkommer både i läsningen av läroböckernas berättelser runt klubbekriget och kung Håkan som medregent. Både Finlands framlyftande och Sveriges negligering av händelserna visar att den gemensamma historien fick spela olika roller i den nationella historien i Sverige och Finland.

Anjalaförbundet visade sig i läroböckerna vara en känslig fråga. Händelsen symboliserar en politisk kris som tillskrivits en mycket stor betydelse, kanske på grund av riksklyvningen trettio år senare. Bakgrunden låg i Gustav III:s krigsförklaring mot Ryssland som han genomförde utan att ha de befogenheterna. Flera officerare kände en irritation över detta, och slutligen vägrade några av dem att lyda order. Samtidigt förhandlade andra officerare med tsarinnan om Finlands frihet från Sverige med hjälp från Ryssland. Händelsen har beskrivits och tolkats olika genom historien.

De finlandssvenska läroböckerna visar stora variationer och pendlar mellan ytterligheter. Ibland ses officerarna som självständighetsivrare,³⁷ ibland som förrädare.³⁸ Även de

i Finland, Grimberg skrev (1923, 124, och 1935, 112–113) att finnarna blev förtryckta i Finland. Båda författarna ger det som orsak till att skogsfinnar flyttade till Mellansverige runt år 1600.

36 Alla utom Melander I (1871), Soininen & Nojonen I (1912; 1921), samt Mickwitz (1924), vilka alla fyra behandlar tiden före 1500-talet. Klubbekriget som utspelades de sista åren av 1590-talet finns således inte med.

37 Lindeqvist (1932), Hallstén (1874), Soininen & Nojonen (1921).

38 Nordmann (1892), (1920), Ottelin (1926).

svenska läroböckerna varierar i sina beskrivningar via tolkningar som sammansvärjningar, myteri och landsförrädare.³⁹ Här ses också samma författares olika upplagor bjuda på olika tolkningar. Clas Teodor Odhner beskrev 1891 att officerarnas agerande berodde på en irritation över Gustav III:s agerande och att de önskade skapa fred genom sitt handlande. 1919 års tolkning, då omskriven av KG Westman, men fortfarande med Odhners namn på upplagan, lyfter fram officerarna som förrädare.⁴⁰

[...] De adliga officerarna trodde, att stunden nu var kommen, då adeln kunde taga makten från konungen. De bildade en sammansvärjning som kallas Anjalaförbundet och deras ledare började att förrädiskt underhandla med fienden. [...] Officerarnas förräderi i Anjala väckte en storm av förbittring i hela landet. De ofrälse stånden slöto sig till konungen.⁴¹

Även Carl Grimbergs tolkning från 1923 är mycket hård mot officerarna. Hans upplaga från 1935 mildrades något i språkbruket, även om andemeningen bestod.

Tiden för Finlands självständighet och Ålandskrisen, det vill säga åren runt 1920 visar på den svenska läroboksförfattarens hårdaste omdömen om Anjalaförbundet. Relationen mellan Sverige och Finland var mycket ansträngd efter ålandskrisen och den intensifierade försvenskningen och förfinskningen i de båda länderna, vilket här ses ha påverkat läroboksförfattarnas beskrivningar av den gemensamma historien och relationen mellan de två etniska grupperna.

I läroböckernas beskrivningar av riksklyvningen vid Freden i Fredrikshamn ses vissa skillnader. I de svenska läroböckerna beskrivs den i termer av den orättvisa, hårda freden som bestal Sverige både på sitt broderfolk och på en tredjedel av sin geografiska landmassa. Åland lyfts fram som en oväntad del av förlusten. Beskrivningarna visar att både Finland och Åland tillföll Ryssland; "[...] hela Finland jämte Åland".⁴² Det tyder på att Åland sågs som ett svenskt område före 1809, troligen på grund av den svenskspråkiga majoriteten, samt närheten till

39 Brandell (1921), Wiberg (1867), Höjer (1897), Selander (1922), Morén (1937), Grimberg (1911; 1923; 1935).

40 Odhner (1891), 186; Odhner/Westman (1919), 108.

41 Odhner/Westman (1919), 108.

42 Bergström (1898), 148.

Stockholm. I samband med freden återges också delar av von Döbelns tal till finnarna i majoriteten av läroböckerna.

Även i de finlandssvenska läroböckerna ses delar av von Döbelns tal citerat och flera läroböcker skildrar en sorg över skilsmässan till det gamla moderlandet. "[...] Vi skola från släkte till släkte välsigna er, högakta er" [...] Finnar, Bröder!"⁴³

Dock aktar sig de finlandssvenska läroboksförfattarna för att fördöma eller ta ställning. Detta beror troligen på det ryska övertagandet och förändringen från att tillhöra en svensk majoritet före 1809 till att vara svensktalande minoritet i Finland vid tiden för författandet. Det var viktigt att hålla goda relationer till såväl det styrande och censurerande Ryssland som de finskspråkiga grannarna i den finländska nationen. Istället för att lyfta fram Åland, lyfter de finlandssvenska läroböckerna fram de delar av Västerbotten som tillföll det nya Finland; "[...] en liten del av svenska Västerbotten".⁴⁴

De svenska läroböcker som tar upp Ålandskrisen beskriver i sammanhanget att ålänningarna var svenskar, "[...] Ålänningarna som äro svenskar",⁴⁵ men att det varit upp till nationernas förbund att avgöra frågan, "[...] Denna sak är nu (juli 1920) hänskjuten till Folkens Förbund"⁴⁶. Det uttrycks också en viss skepticism till den nya nationen Finland från svenskt håll, då främst som en följd av det turbulenta inbördeskriget;

[...] I samband med frigörelsen utbröt en inre strid i Finland mellan 'de röda' och 'de vita', som de vedertagna namnen blivit. Andra namn är det vanskligt att använda, emedan man ännu tvistar om, huruvida de röda skola anses som ett arbetarparti eller som en hop löst slödder och förbrytare.⁴⁷

De finlandssvenska läroböckerna är avvaktande och beskriver händelsen mycket neutralt.

Händelsen påverkade finlandssvenskarnas ställning i Finland och även relationerna mellan svenskar och finnar i båda länderna samt de två ländernas nationella relationer.

43 Wichmann (1908), 207.

44 Wichmann (1908), 206.

45 Rosenborg (1920), 295–296.

46 Larsson (1922), 153.

47 Larsson (1922), 151.

Detta beskrivs inte i läroböckerna, men i beskrivningar av andra historiska händelser, exempelvis Anjalaförbundet, ses detta mönster, där tonen hårdnar åren 1919–1925. Läroböckerna som författades under åren då ålandskrisen pågick har alltså en mer kritisk hållning till historiska händelser rörande svensk-finska relationer. Även vid beskrivningar av försvenskning och förfinskning i de båda länderna skärps tonen dessa år. Försvenskningen skildras som en lösning på det okulturella och finskspråkiga Tornedalen, medan förfinskningen av Finland beskrivs som ett hot mot den svenska kulturen i Finland.

Studiens relevans för dagens historieundervisning

Ovanstående beskrivning av licentiatavhandlingen *Den envise bonden och Nordens fransmän* lyfter fram några av de resultat som där framkommit. Bidragen till dagens svenska skola är flera. Bland annat kan denna studie användas i enlighet med aktuella läroplaner för att inspirera till att kritiskt granska och värdera källor och texter rörande olika historiska händelser. Studien kan också utgöra exempel på hur historia, genom läroböcker, har använts och används i olika sammanhang beroende på perspektiv, tolkning och syfte.⁴⁸ Exempelvis står det i kommentarsmaterialet för historieämnet i Lgr 11 att

[...] Historieskrivningen är inte neutral utan berättas utifrån något syfte eller i ett speciellt sammanhang.[...] Med kunskaper om detta får eleverna möjlighet att upptäcka och förstå när och hur historia används för att påverka människor i olika sammanhang.⁴⁹

48 Se ex. Lgr11:s sammanfattning av historieämnets mål där elever ska "[...] ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att • använda en historisk referensram som innefattar olika tolkningar av tidsperioder, händelser, gestalter, kulturmöten och utvecklingslinjer, • kritiskt granska, tolka och värdera källor som grund för att skapa historisk kunskap, • reflektera över sin egen och andras användning av historia i olika sammanhang och utifrån olika perspektiv, och • använda historiska begrepp för att analysera hur historisk kunskap ordnas, skapas och används." Skolverket, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. 3.13 Kursplaner, Samhällsorienterande ämnen, Historia, 172–173.

49 Skolverket, *Kommentarmateriel till kursplanen i historia* (2011). Syfte, Hur historia används, 8. Hela stycket "Hur historia används" lyder; "Kursplanen betonar att eleverna ska utveckla kunskaper om hur historia kan användas för olika syften och förståelse för hur historiska berättelser används i samhället och i vardagslivet. Det är detta som i historieforskningen kallas historiebruk.

Licentiatavhandlingens jämförelse av den svenska och den finlandssvenska historieskrivningen illustrerar denna historieanvändning eller detta historiebruk.

Dessutom är undersökningen ett exempel på nationalismens paradox, hur nationella bilder, symboler och uppfattningar för varje nation egentligen är framlyfta och tillrättalagda för att förstärka en nationell tillhörighet.⁵⁰ Tolkningar av samma händelser har använts och används för att förstärka olika nationella bilder och uppfattningar. Att i undervisningen diskutera detta är även det förankrat i läroplanerna.⁵¹

Det är viktigt att ha insikt i hur historia kan användas för att uppnå olika syften. Källor och kontext bör kontrolleras och granskas kritiskt, för att minimera risken för att tolkningar av händelser och sammanhang tolkas och används för att framföra en åsikt eller en idéströmning.

Vikten av källkritik och kritiskt tänkande är avgörande, både i denna undersökning och i dagens samhälle. Man kan hitta flera likheter mellan undersökningsperiodens klimatologiska och rasbiologiska tolkningar, de myter, legender och skönlitterära berättelser som byggde dåtidens historia och

Historieskrivningen är inte neutral utan berättas utifrån något syfte eller i ett speciellt sammanhang. Historia kan vara ett verktyg både för enskilda individer och för grupper att formulera hur de vill uppfattas och vad de vill göra genom att berätta om det förflutna. Historia kan också användas för att skapa familjesammanhållning eller etablera identiteter baserade på till exempel klass, genus, etnicitet, generation eller nationell tillhörighet. Med kunskaper om detta får eleverna möjlighet att upptäcka och förstå när och hur historia används för att påverka människor i olika sammanhang.”

50 Hylland Eriksen (1993), 128–129 och Hall (2000), 294–295.

51 Lgr11 kommentarmateriel förmedlar att ”[...] historia kan användas för att skapa eller stärka gemenskaper. [...] I politisk propaganda kan ett partis historia framhåvas för att visa på stabila grundvärderingar hos det egna partiet, eller för att hålla minnet av motståndarens politiska misstag vid liv. Under 1800-talet och 1900-talet har historia också varit ett viktigt sätt att skapa eller stärka nationella identiteter. Föreställningarna om en gemenskap som sträcker sig långt bakåt i det förflutna är grundläggande för en nationell identitet. I nationalsånger, nationella symboler och högtidsdagar är historia ständigt närvarande. Under de senaste seklerna har skolans historieundervisning i många länder varit en viktig del i skapandet av nationella identiteter. Att visa både historiska och nutida exempel på hur historia används på detta sätt ger eleverna förutsättningar att själva kritiskt granska den typen av identitetsskapande.” Skolverket, *Kommentarmateriel till kursplanen i historia* (2011) Historia, årskurserna 7–9, 33–34.

dagens ibland okritiska journalistiska reportage, människors tankar och åsikter i sociala medier och politiska partiers historieskrivning. Det är viktigt att lära elever att tänka kritiskt och att kontrollera sina källor innan de reproducerar innehållet vidare.

Skolans värld påverkas av influenser såväl från politiskt håll, som från läroböcker, media och allt som går att finna via internetns intåg i skolan. Elevers förmåga att tänka kritiskt och att veta vikten av källkritik är grundläggande för de/vi ska kunna lära av historien att förstå att historia inte är det förflutna, utan tolkningar av det förflutna. Förmågan att tänka historiskt är inte bara att förstå historien utan även att förstå hur samhället och historien påverkar annan historia. Även om historien inte upprepar sig i exakt betydelse finns i historien många lärdomar att ta till sig. Det finns mönster som vi kan lära oss att känna igen, som är viktiga att identifiera för att vi ska kunna undvika fatala misstag inför framtiden. Historieämnet i sig är i mångt och mycket nyckeln till framtiden, men det kräver ett kritiskt förhållningssätt.

Referenser

Ammert, Niklas. ”Gemenskap och ambivalens: Finsk-svenska möten i finlandssvenska läroböcker i historia.” *Historisk tidskrift för Finland* 94:1 (2009): 1–19.

Andersson, Håkan. *Kampen om det förflutna: Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843-1917*. Åbo: Åbo akademi, 1979.

Andolf, Göran. *Historien på gymnasiet – Undervisning och läroböcker 1820-1965*. Stockholm: Esselte Studium, 1972.

Arnstberg, Karl-Olov & Billy Ehn. *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu*. Lund: LiberLäromedel, 1980.

Danielsson Malmros, Ingmarie. *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Höör: Agering, 2012.

Fairclough, Norman. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity, 1992.

Hall, Patrik. *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm: Carlsson, 2000.

- Hobsbawm, Eric J. *Nationer och nationalism*. Stockholm: Ordfront, 1994.
- Hylland Eriksen, Thomas. *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa, 1993.
- Högnäs, Sten. *Kustens och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt folklymne*. Stockholm: Atlantis, 1995.
- Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko. *Den finska historien*. Fjärde omarbetade upplagan. Lund: Natur och kultur, 1973.
- Lindgren, Anna-Riita & Lindgren, Klaus. ”Språkbyten bland ståndspersonerna i Storfurstendömet Finland”, i *Svenskt i Finland – finskt i Sverige. 1: Dialog och Särart, Människor, sambällen och idéer från Gustaf Vasa till nutid*, red. Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2005),
- Olsson, Lena. *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i geografiläroböcker 1870-1985*. Malmö: Liber, 1986.
- Similä, Matti, ”Svenskt och finskt i svenska och finska läroböcker”, *Nya Argus*, 6 (2002).
- Skolverket. *Kommentarmateriel till kursplanen i historia* (2011).
- Skolverket. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.
- Spjut, Lina. *Den envise bonden och Nordens fransmän: Svensk och finsk etnicitet, samt nationell historieskrivning i svenska och finlands-svenska läroböcker 1866- 1939*. Umeå: Umeå universitet, 2014.
- Thisner, Fredrik, Henrik Edgren & Samuel Edquist, ”Sveriges historia”, i *Utbildningshistoria: en introduktion*, red. Esbjörn Larsson och Johannes Westberg. Lund: Studentlitteratur, 2011.
- Wickström, Johan. *Våra förfäder var hedningar: Nordisk forntid i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*. Uppsala: Uppsala universitet, 2008.